

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid
Ministerie van Justitie en Veiligheid

De verschillende gezichten van de coronaprotesten

Introductie

In het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) 53 schreef de NCTV over de aanhoudende en soms intimiderende manifestaties van maatschappelijk ongenoegen sinds de uitbraak van COVID-19.¹ De zorgen over de coronaprotesten binnen de samenleving en het openbaar bestuur zijn alleen maar groter geworden door recente ongeregelde heden, zoals de rellen na de invoering van de avondklok op 23 januari 2021. Het is belangrijk om niet te vervallen in generalisaties, maar om juist de verschillende gezichten van de coronaprotesten te beschrijven. Rellende jongeren en hooligans zijn niet dezelfde mensen als vreedzame demonstranten met bijvoorbeeld grieven over de overheid. Binnen het uiteenlopende coronaprotest sinds de uitbraak van COVID-19 in februari 2020 zijn verschillende achtergronden en motivaties te ontwaren.

Deze analyse van de coronaprotesten raakt aan een minderheid van de Nederlandse bevolking. Ondanks de disruptieve werking van COVID-19 past het merendeel van de Nederlanders zich zo goed en zo kwaad mogelijk aan. Een tekenend voorbeeld daarvan is het carnaval van 2021, dat zich grotendeels online afspeelde. Er is sinds een jaar echter wel een minderheid zichtbaar geworden, die zich vanwege uiteenlopende redenen op verschillende manieren afzet tegen het gevoerde coronabeleid. Deze minderheid handelt doorgaans niet vanuit politiek-ideologische motieven, maar vanwege gevoelens van onrechtvaardigheid, groot onbehagen of een andere werkelijkheidsbeleving. Het gaat niet om een eenduidige groep. Mensen gaan juist vanuit verschillende motieven over tot protest. In Nederland gaat het vooral om personen en beroepsgroepen die zich verzetten zich tegen (onderdelen van) het overheidsbeleid. Zo is er thans kritiek vanuit de horecasector op de recente versoepelingen, omdat de horeca zelf nog niet open mag. Daarnaast is er een kleine, amorfe groep mensen die zich in het algemeen verzet tegen een moeilijk te definiëren groep die zij als 'de elite' beschouwen. Vooral de laatste categorie bevat mensen die de overheid, wetenschap en traditionele media al langer wantrouwen en hun denkbeelden bevestigd zien in complotconstructies,

1 NCTV, Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53 (15 oktober 2020).

desinformatie en misinformatie.² In de praktijk uit dit zich in een diverse en vasthoudende bovenlaag met hoofdzakelijk gevolgen voor de openbare orde en een meer radicale onderstroom, zonder dat er een harde scheiding tussen beide kanten bestaat.

Het voortduren van COVID-19, de maatregelen daartegen en de vaccinatie-campagne rechtvaardigen een nadere blik op de Nederlandse corona-protesten. Ook recente buitenlandse protesten tegen coronamaatregelen of tegen de overheid, waarbij onder meer complotconstructies, rechts- en soms links-extremisme, anti-overheidssentimenten en onvrede over gevoerd beleid samenkwamen, vragen om een nadere beschouwing van de ontwikkelingen alhier. Met name de bestorming van de Rijksdag in Duitsland en het Capitool in de Verenigde Staten springen in het oog. Deze analyse van de NCTV, in afstemming met de Nationale Politie en de AIVD, voorziet hierin. Centraal staat de vraag of de protesten ook in Nederland doorwerken naar anti-overheidsextremisme en zo ja, hoe dit extremisme zich manifesteert. In de beantwoording van deze vraag komen de volgende elementen naar voren:

1. Een beschouwing van de wisselwerking tussen de bovenlaag en de onderstroom, met oog voor de verschillende manifestatievormen van de coronaprotesten. Dit is verdeeld in:
 - a. De manifestaties van de bovenlaag, zoals demonstraties en protesten, juridische procedures, het aanschrijven en confronteren van bijvoorbeeld gezagsdragers en wetenschappers en het oprichten van eigen mediakanalen.
 - b. Uitingvormen van de radicale onderstroom, zoals radicale geluiden in het digitale domein en rondom fysieke demonstraties, openbare ordeverstoringen, incidenten, intimidatie en (gerichte) bedreigingen en daadwerkelijke geweldsincidenten.
2. De gevolgen en (mogelijke) risico's van de radicale onderstroom.
3. Conclusies.

2 Desinformatie is het doelbewust, veelal heimelijk, verspreiden van misleidende informatie, met het doel om schade toe te brengen aan het publieke debat, democratische processen, de open economie of nationale veiligheid. Dit is iets anders dan misinformatie, het onbewust of zonder schadelijke intentie verspreiden van onjuiste informatie.

In de bijlages wordt meer in detail ingegaan op de verschillende motieven achter de anti-overheidssentimenten, de rol van complotdenken en de rol van sociale media.

Wisselwerking tussen bovenlaag en radicale onderstroom

Sinds de uitbraak van COVID-19 heeft het al langer bestaande maatschappelijk ongenoegen zich online en offline verder gemanifesteerd en verhard. Maatschappelijk ongenoegen wordt daarbij begrepen als een gegeneraliseerde en impliciet negatieve perceptie van de staat van de maatschappij als geheel. Maatschappelijk ongenoegen komt niet noodzakelijkerwijs voort uit onvrede over het eigen persoonlijke leven; mensen die het in hun persoonlijke leven goed hebben, kunnen tegelijkertijd erg pessimistisch zijn over de staat van het land in het algemeen.³ Een deel van de verschillende personen en groepen vindt elkaar in het afwijzen van specifiek overheidsbeleid, of van de overheid, (vertegenwoordigers van) instituties en ‘de elite’ in het algemeen (zie bijlage 1). Anti-elitedenken is in Nederland niet nieuw. Het bestaat al vele decennia en kreeg een impuls sinds de politieke opkomst van Pim Fortuyn in 2001. Sinds die tijd kunnen (populistische) politieke buitenstaanders die zich afzetten tegen de politieke elite, rekenen op een significante aanhang. Dit kreeg meer wind in de zeilen met de uitverkiezing van populistische regeringsleiders in het buitenland die zich met eigen feiten en waarheidsbeleving afzetten tegen de elite, media en wetenschap, met de voormalig Amerikaanse president Trump als voornaamste exponent.

Rond maatschappelijk ongenoegen is een diverse bovenlaag ontstaan van onder meer personen wiens broodwinning wordt geraakt door het beleid, burgers die (de proportionaliteit van) overheidsbeleid betwisten en mensen die de overheid, wetenschap en traditionele media al langer wantrouwen. Vooral de laatste groep kan haar denkbelden bevestigd zien in complottheorieën, desinformatie en misinformatie (zie bijlage 2). Daarbij werkt COVID-19 als een contrastvloeistof, die zowel cohesieversterkende als -verzwakkende elementen van de Nederlandse samenleving zichtbaar maakt. Enerzijds is het al langer sluimerende ongenoegen en wantrouwen meer aan de oppervlakte gekomen, maar anderzijds bevestigt het de marginale omvang van de gekende extreemlinkse en

3 Toon Kuppens et al., ‘Ongenoegen, migratie, gastvrijheid en maatschappelijke onrust’ (WODC 2019).

–rechtse groepen. Zo zijn extreemrechtse personen en groepen aangehaakt bij uitingen van anti-overheidssentimenten, afkeer van ‘de elite’ en online circulerende complottheorieën om de eigen agenda te dienen, maar drukken ze minder een stempel op de coronaprotesten dan in andere Westerse landen.

Sociale media faciliteren het ongenoegen. Aldaar kan men bijvoorbeeld een eigen geluid laten horen over COVID-19 en de aanpak daarvan en in contact komen met gelijkgestemden in binnen- en buitenland. Sociale media hebben aan de ene kant een ventiefunctie; ze zijn een middel om gevoelens van onvrede en woede kwijt te kunnen, waardoor een deel van de fysieke actiebereidheid wordt weggenomen. Er bestaat dan ook een groot verschil tussen enerzijds de soms tienduizenden volgers van online kanalen die zich richten tegen de overheid of (de aanpak van) COVID-19, en anderzijds de daadwerkelijke manifestaties in het fysieke domein. Aan de andere kant brengen sociale media ook verschillende groepen samen, dragen ze bij aan mobilisatie en kunnen er echokamers ontstaan waarbinnen radicalisering kan versnellen (zie bijlage 3). Het felle, soms dreigende discours op sociale media werkt als een blaasbalg en kan leiden tot verharding bij de protesten, zowel in woord als in daad.

Door de aanhoudende protestacties en de felle overheidskritiek op sociale media is een permissieve context ontstaan, waaruit personen, groepen en gelegenheidscoalities de legitimatie kunnen putten voor het bespreken of plegen van buitenwettelijke acties, inclusief geweld. Dit uit zich in de genoemde tweedeling: naast de diverse en vasthoudende bovenlaag met hoofdzakelijk gevolgen voor de openbare orde bestaat er een kleinere, radicale en amorse onderstroom waarbinnen sprake is van radicalisering – zonder dat er een harde grens tussen de bovenlaag en onderstroom bestaat. Tijdens de coronapandemie is met andere woorden een klimaat geschapen, waarbij de drempel voor het (online) bespreken en plegen van buitenwettelijke acties lager is geworden dan daarvoor. Dit komt niet alleen voort uit ongenoegen of woede. Personen kunnen tevens de grenzen opzoeken als uitlaatklep, uit verveling of uit verlies van structuur door COVID-19. Overigens kan het aanhoudende verzet tegen het coronabeleid ook tegenreacties oproepen.

Manifestaties van de bovenlaag

Over het algemeen worden de coronamaatregelen geaccepteerd, gesteund en nageleefd door het grootste deel van de bevolking.⁴ Tegenover een grote en veelal zwijgende meerderheid staat een kleine groep die zich juist uitspreekt tegen het coronabeleid. Dit wordt voornamelijk op activistische wijze gedaan.

Demonstraties en protesten

Sinds het voorjaar van 2020 vinden protestacties plaats waar honderden tot soms duizenden personen zich ondanks demonstratieverboden uitspreken tegen de coronamaatregelen. Deze protesten zijn opvallend vasthoudend en blijven over langere periode plaatsvinden, ook wanneer ze niet zijn toegestaan. De pandemie en het overheidsbeleid daartegen hebben een mobiliserend effect gehad op de mensen die de overheid in min of meerdere mate wantrouwen. De groep is omvangrijker en diffuser geworden, de actiebereidheid is toegenomen. Elke handeling van de overheid wordt door de actievoerders zeer kritisch beschouwd, in het bijzonder de handelingen van de politie. Wie van mening is dat de overheid geen medestander maar een tegenstander is, zal elk incident aangrijpen om misstanden aan te tonen. De toon tegen de aanwezige politie is dan ook regelmatig grimmig. Dit geldt ook voor hulpverleners of journalisten.

Soms gaan de protesten gepaard met openbare ordeproblematiek en wordt het protest door voetbalhooligans, relschoppers, baldadige jongeren of complotdenkers aangegrepen om de (gewelddadige) confrontatie met de politie te zoeken. Recente voorbeelden zijn de protesten op het Amsterdamse Museumplein en het Haagse Malieveld, waar een bont gezelschap van beleidscritici, winkeleigenaren, beroepsgroepen, spirituele groepen, anti-vaccinatiedemonstranten, extreemrechtse groepjes en complotdenkers samenkwamen. Terwijl de meeste mensen vreedzaam demonstreerden, kaapte een kleine minderheid de protesten. Sinds medio maart 2021 lijkt daarbij sprake te zijn van een zekere aanzet tot professionalisering, waarbij actievoerders anticiperen op gewelddadige confrontaties met de politie, bijvoorbeeld door de vorming van beschermende groepen.

4 'Resultaten onderzoek gedragsregels en welbevinden ge ronde', RIVM en GGD-GHOR, 18 januari 2021.

De protesten kennen een golvend patroon: vanaf de zomer leek de actiebereidheid afgenomen en was voornamelijk sprake van kleinschalige acties. Dit bracht kleine, vasthoudende groepen op de been van enkele tientallen tot honderden personen, voornamelijk anti-overheidsactivisten en complotdenkers. Sinds de afkondiging van nieuwe beperkende coronamaatregelen medio december 2020 en de avondklok in januari 2021 zijn de protesten weer grootschaliger geworden en zijn ook de ongeregelde heden toegenomen. Benadrukt moet worden dat er een verschil is tussen het bonte gezelschap van personen die doorgaans vreedzaam demonstreren tegen het coronabeleid en de hooligans en jongeren die als uitlaatklep, uit verveling of door een gebrek aan structuur doelbewust gaan rellen (zie ‘Openbare ordeverstoringen’).

Juridische procedures

Daarnaast manifesteert men zich via juridische procedures. Zo spande de actiegroep Viruswaarheid verschillende kort gedingen aan, onder meer over de rechtmatigheid van de coronamaatregelen, een tijdelijke mondkapjesplicht, het gebruik van de PCR-test, de overheidscommunicatie over COVID-19, vaccinatiecampagnes of de juridische basis van de avondklok. Ook eiste de groep inzage in documenten over het coronabeleid inclusief de notulen van het Outbreak Management Team (OMT), het adviesorgaan van gezondheidsdeskundigen dat het kabinet adviseert over de te nemen coronamaatregelen.

Vonnissen in dergelijke kort gedingen lijken overigens weinig invloed te hebben op de actiebereidheid, ook wanneer ze gewonnen worden door de actiegroep. Tegenstanders van de maatregelen kunnen worden gesterkt in hun overtuigingen, waarbij het draagvlak voor het gevoerde beleid wat kan afnemen. De meerderheid van de bevolking blijft de maatregelen echter naleven. De onduidelijkheid over het handhaven van de avondklok werd op 17 februari 2021 bijvoorbeeld niet aangegrepen om in de avond massaal de straat op te gaan – sterker, het merendeel van de bevolking steunt de avondklok. Daarnaast roept de actiegroep op om aangifte te doen tegen agenten van mishandeling tijdens demonstraties. Verder zijn in de eerste maanden van de coronamaatregelen in Nederland tientallen aangiften gedaan door burgers tegen bewindslieden, OMT-leden en andere personen

die beroepshalve betrokken zijn bij de maatregelen. De aangevers spreken onder meer van misdrijven tegen persoonlijke vrijheid, eenvoudige mishandeling en het leiden en meewerken aan een criminele organisatie.

Aanschrijven en confronteren

Ten derde worden politici, beleidsmakers, medici en anderen (digitaal) aangesproken via open brieven of persoonlijke berichten. Rond de bespreking van de ‘Tijdelijke wet maatregelen COVID-19’ in oktober 2020 circuleerden op Facebook en Telegram bijvoorbeeld de e-mailadressen van Eerste Kamerleden en een voorbeeldbrief waarin op felle wijze protest werd aangetekend tegen de invoering van de wet. Na oproepen van verschillende actiegroepen ontvingen de Kamerleden grote aantallen vrijwel gelijklopende e-mails. Ook bestaat er een zelfbenoemde buiten-parlementaire onderzoekscommissie die middels openbare verhoren van getuigen als artsen, wetenschappers, juristen en hoogleraren onderzoek doet naar de getroffen coronamaatregelen en een eindrapport wil aanbieden aan de Tweede Kamer. Dit heeft intimiderende trekken, omdat geweigerde uitnodigingen van politici en leden van het OMT of het Red Team integraal, met naam en toenaam op de website worden gepubliceerd. Dit kan ertoe leiden dat de betrokken personen minder vrijelijk hun ambt of beroep kunnen uitvoeren. Een ander voorbeeld is een brief, waarin actiegroep Viruswaarheid ten onrechte stelt dat huisartsen strafrechtelijk kunnen worden vervolgd wanneer ze cliënten niet informeren over vermeende bijwerkingen van coronavaccins. Naar eigen zeggen is de brief verzonden aan vijfduizend huisartsen en medisch specialisten. Een soortgelijke brief is door sommige schoolbesturen ontvangen. Dergelijke acties kunnen intimiderend overkomen, vooral wanneer het privégegevens betreft.

Eigen mediakanalen

Verschillende personen en groepen die zich kritisch uitlaten over de overheid of de coronamaatregelen, zijn eigen internetplatformen gestart waar ze boodschappen kunnen ventileren zonder enige moderatie. Dit gebeurde mede omdat onlineplatforms zoals YouTube en Facebook sinds 2020 steeds strenger optreden tegen de verspreiding van mogelijke desinformatie en complotconstructies. Daarbij vinden verschillende burgers dat de traditionele media het overheidsbeleid te veel vertolkt terwijl andere inzichten daar geen ruimte krijgen, of dat sociale media-

platforms te gemakkelijk te veel verwijderen. Ook zijn er meerdere papieren magazines verschenen waarin een zeer kritisch tegengeluid wordt verspreid, zoals de *Andere Krant* en *Gezond Verstand*.⁵

Uitingsvormen van de radicale onderstroom

De bovenlaag kan overgaan in radicalisering richting buitenwettelijke acties, of het bespreken daarvan, binnen een radicale onderstroom. Zoals het bovenstaande laat zien, is er geen sprake van een harde scheiding. Deze onderstroom komt op verschillende manieren en in verschillende gradaties tot uiting.

Radicale geluiden in het digitale domein

Veruit de meeste uitingen van coronaprotest vinden plaats in het digitale domein, zo ook de uitingen van de radicale onderstroom. Aanjagers en anderen vinden demonstraties, juridische procedures en e-mailacties niet ver genoeg gaan en roepen online op tot hardere acties. Uitingen die op sociale mediakanalen worden gedaan zijn vaak grootschaliger en feller dan in de fysieke ruimte; het gaat om honderden onlinekanalen waar in felle bewoordingen de vermeende intentionele kwaadaardigheid van de overheid wordt besproken. Mede onder invloed van complotdenken wordt regelmatig een dreigende toon aangeslagen jegens overheidsinstituties, politici, journalisten of wetenschappers. Dit kan op termijn bijdragen aan de ondermijning van het vertrouwen in (en de legitimiteit van) zulke instituties, maar ook in de ondermijning van de democratische rechtsorde, wanneer zulke personen niet meer vrijelijk hun beroep kunnen uitoefenen.

Behalve om opruiende *shitposts* gaat het ook om meer concrete voorstellen voor acties. Zo zijn begin maart 2021 twee mensen gearresteerd wegens opruiing, omdat ze op sociale media zouden hebben opgeroepen tot brandstichting bij een GGD-teststraat. Eind januari is een man aangehouden vanwege het dreigen met 'zwarte lijsten' voor fotografen en

5 In *Gezond Verstand* is onder andere geschreven over COVID-19, de vermeende gevaren van mondkapjes, het vaccin als wapen en de mogelijke onbetrouwbaarheid van vaccins. De *Andere Krant* besteedde een gehele editie aan COVID-19, onder de noemer 'COVID-1984'.

journalisten. En begin juli 2020 is een man gearresteerd die gelieerd wordt aan een online-groep met 12.500 volgers op Facebook en actief is in verschillende Telegramgroepen. Hij sprak over 'burgerarresten' van bewindspersonen en RIVM-medewerkers. Dergelijke uitlatingen krijgen een extra dimensie door de herhaaldelijke online verspreiding van doxinglijsten met adresgegevens van onder meer politiemedewerkers, politici en journalisten. Dit wordt zowel gedaan door personen die zich tegen (delen van) het overheidsbeleid keren, als door complotdenkers.

Een voorbeeld van een radicaal geluid was de Twitter-hashtag '#Burgeroorlog'. Deze werd enkele duizenden keren gedeeld na de stemming over de Tijdelijke wet maatregelen COVID-19 op 27 oktober, vergezeld door een oproep om naar Den Haag af te reizen. Hier werd nauwelijks gehoor aan gegeven. Rond hetzelfde moment plaatste een lokale actiegroep op Telegram foto's van kruisbogen en werd een oproep gedaan om knuppels te kopen. Ook werden wederom doxinglijsten verspreid. Kort daarna werd dit Telegramkanaal om onbekende redenen verwijderd. Rond dezelfde tijd wees een QAnon-aanjager Nederlandse rechtbanken en rechters aan als 'legitiem doelwit'. De video werd binnen enkele uren 17.000 keer bekeken. Soms hebben online-uitingen een nog concretere strekking. Zo plaatste een winkelleigenaar in december foto's van een volautomatisch wapen op WhatsApp, met de boodschap dat hij daarmee premier Rutte wilde neerschieten. Hij werd aangehouden toen op 14 december nieuwe coronamaatregelen werden afgekondigd en hij de premier telefonisch bedreigde.

Verder is op donderdag 10 december 2020 een 40-jarige man uit Dordrecht gearresteerd op verdenking van het dreigen met een terroristisch misdrijf. Het Openbaar Ministerie begon een onderzoek na een tip van de Amerikaanse autoriteiten. De man staat volgens de politie bekend om zijn uitlatingen jegens de coronamaatregelen en de Nederlandse overheid in het algemeen en de politie in het bijzonder. Hij schreef bijvoorbeeld felle anti-overheidsretoriek op diverse openbare, Nederlandstalige en internationale onlinekanalen en zou op YouTube bedreigd hebben met vuurwapengeweld. Bij zijn arrestatie droeg hij een vuurwapen, maar er zijn geen aanwijzingen dat hij ook concrete voorbereidingen had getroffen om zijn online bedreigingen daadwerkelijk uit te voeren.

Radicale geluiden rondom fysieke demonstraties

Wanneer actiegroepen die zich tegen de coronamaatregelen verzetten en complotdenkers elkaar vinden kan er sprake zijn van een verharding in toon en in de bejegening van politici, journalisten of de politie. Op sociale mediakanalen en tijdens demonstraties vindt kruisbestuiving plaats tussen beide groepen: personen die onderdeel uitmaken van beide onlinegemeenschappen delen complotconstructies, desinformatie en misinformatie over (de aanpak van) het virus. Ook verwijzen actiegroepen die zich oorspronkelijk tegen het overheidsbeleid keerden soms naar complotconstructies om hun eigen grieven kracht bij te zetten. Demonstranten die geregeld voor de Tweede Kamer demonstreerden maakten voorbijlopende politici bijvoorbeeld uit voor ‘pedo-elite’, ‘kindermisbruiker’, ‘satanisten’, of ‘deep state’. En afgelopen zomer bedreigde een 26-jarige man het Kamerlid Pieter Omtzigt minutenlang na afloop van een demonstratie. Naar eigen zeggen was de man op dat moment dronken; later schold hij op Facebook de politie uit en poseerde hij met een wapen. Hij kreeg een voorwaardelijke straf opgelegd. In oktober werden tijdens een demonstratie in Den Bosch antisemitische leuzen geroepen door vermoedelijke QAnon-aanhangers.⁶ Ook beweren sommige actiegroepen dat de politie en inlichtingendiensten geweld uitlokken bij demonstraties als onderdeel van een heimelijke agenda, wat een vijandige houding jegens dezelfde politie in de hand werkt.

6 Aanhangers van QAnon geloven grofweg dat er een geheime schaduwregering ('Deep State' of cabal) bestaat van wereldwijde elites die haar macht aanwendt om de bevolking te onderdrukken en kinderen te verhandelen en misbruiken. Wantrouwen jegens overheden, wetenschap en traditionele media wordt versterkt door oproepen om eigen 'onderzoek' te doen en de 'waarheid' van Q te omarmen – ofwel om net als medestanders 'wakker' te worden, een saamhorigheid die wordt samengevat in de frase 'Where We Go One, We Go All' (#WWG1WGA). Nieuwsuur meldde eind september dat er in Nederland vier grote Facebookgroepen aan QAnon gelieerd waren, met bijna 12.000 unieke leden. In oktober begonnen Facebook en Twitter met het verwijderen van QAnon-accounts wegens het overschrijden van platformregels, waarna volgers overstapten naar Telegram. De grootste Nederlandstalige kanalen aldaar kennen soms duizenden volgers, maar zijn vaak beperkter.

Openbare ordeverstoringen

Hoewel de aard, ernst en omvang van protesten vooralsnog kleiner is dan in omringende landen, gaan ze op een on-Nederlandse manier steeds meer gepaard met openbare ordeverstoringen. De persistentie en intensiteit van de protesten is lange tijd niet in Nederland te zien geweest: waar in voorgaande jaren gemiddeld enkele keren de inzet van de Mobiele Eenheid (ME) nodig was om de orde te herstellen, is daar sinds juni 2020 al tientallen keren sprake van geweest. Daarbij is een driedeling te maken in de protesten met ongeregelheden:

1. Protest met kleinschalige openbare ordeverstoringen, zoals een klein en onaangekondigd protest tegen de coronamaatregelen in Den Haag op 20 augustus. De sfeer werd gauw grimmig, waarna enkele tientallen personen de politie belaagden.
2. Demonstraties die worden gekaapt door de radicale onderstroom, hooligans en relzoekers om 'gelegitimeerd' te kunnen rellen, zoals de protesten op het Amsterdamse Museumplein sinds 17 januari en op het Haagse Malieveld op 14 maart. Op Telegram wisselden relzoekers en complotdenkers manieren uit om tijdens zulke protesten weerstand te kunnen bieden tegen de politie, agenten in burger en de ME.
3. Voornamelijk rellen, zoals bij het protest in Eindhoven op 24 januari en de 'avondklokrellen'. Deze rellen staan los van de coronaprotesten die in deze analyse worden besproken. Wel zijn ze een (indirect) gevolg van COVID-19 en de geschetste permissieve context, waarbinnen de drempel voor het (online) bespreken en plegen van buitenwettelijke acties lager is geworden. De rellen lijken vooral als uitlaatklep te dienen, een resultaat van verveling, het ontbreken van structuur, dagbesteding en perspectief en kopieergedrag. Het invoeren van de avondklok was een haakje voor voornamelijk jongeren die uitwaren op rellen en plunderen. In verschillende plaatsen waar gereld werd, was in augustus en december ook al sprake van onrust.

Incidenten, intimidatie en (gerichte) bedreigingen

Ook zijn er incidenten waarbij personen bedreigingen uitten naar onder meer politici, journalisten, wetenschappers, politie en BOA's, zorgmedewerkers en openbaar vervoersmedewerkers. Zo zijn meerdere leden van het OMT bedreigd. Behalve bedreigingen via sociale media zijn ook de huizen van verschillende OMT-leden bezocht en zijn er brieven met daarin

intimiderende teksten persoonlijk bij hen thuis bezorgd. Gekoppeld aan online circulerende doxinglijsten zijn dergelijke *home visits* een zorgelijke ontwikkeling; het kan bedreigend en intimiderend overkomen. Het is al meermaals voorgekomen dat thuiskomende agenten door iemand werden opgewacht.

De rellen buiten beschouwing latend valt op dat het aantal concrete meldingen van aan COVID-19 gerelateerde bedreigingen en geweld sinds de zomer relatief afgenomen is. Kanttekening is dat er lang niet altijd aangifte wordt gedaan. Verbale en fysieke agressie komt niet noodzakelijkerwijs door maatschappelijk ongenoegen, anti-overheidssentimenten of complotdenken, maar vaak doordat lontjes tijdens COVID-19 nog korter zijn dan daarvoor. Volgens het Openbaar Ministerie kwamen er tussen 16 maart en 28 juni 2020 294 meldingen van coronagerelateerde misdrijven binnen, waarvan 161 gevallen van bedreiging en 30 geweldsincidenten. In veel gevallen zijn de uitingen gericht tegen de politie, BOA's en zorgmedewerkers; in drie gevallen was geweld gepleegd tegen ziekenhuispersoneel. Vervolgens kwamen er van begin juli tot medio maart 2021 123 nieuwe meldingen van zulke misdrijven binnen.⁷

Daadwerkelijke geweldsincidenten

Sinds begin april 2020 is in Nederland bij ruim dertig telecommasten brand-gesticht. In dat kader zijn zeven aanhoudingen verricht. Er lijkt geen verband te bestaan tussen de verschillende brandstichtingen, noch zijn er aanwijzingen van gedeelde organisatie, coördinatie, aansturing of zelfs een overkoepelende ideologische motivatie. Het plotselinge geweld lijkt grotendeels te zijn geïnspireerd door de complotconstructies die een relatie suggereren tussen 5G-netwerken en de verspreiding van COVID-19. Er kan ook sprake zijn van imitatiegedrag, waarbij individuen zich laten inspireren door eerdere branden en de media-aandacht daarvoor. Zoals andere ongeregelde heden laten zien kunnen mensen ook als uitlaatklep of uit verveling grenzen opzoeken. De abrupte vermindering van de brandstichtingen sinds begin mei lijken dergelijke drijfveren te bevestigen: de aanhoudingen en de aandacht in bijvoorbeeld Opsporing Verzocht kan

7 'Update cijfers coronagerelateerde misdrijven en overtredingen', OM, 9 juli 2020 en 16 december 2020.

mensen hebben afgeschrikt, terwijl ook de versoepeling van de overheidsmaatregelen mogelijk een rol heeft gespeeld. Vergelijkbare acties blijven voorstelbaar. In januari en maart 2021 is wederom incidenteel brand gesticht bij zendmasten.

Naast de vele online en enkele fysieke bedreigingen, gevallen van intimidatie en de harde randen van de coronaprotesten, hebben er enkele concrete geweldsincidenten plaatsgevonden. Zo is op 18 maart 2021 een man aangehouden op verdenking van een misdrijf met een terroristisch oogmerk. Volgens het Openbaar Ministerie wilde hij een explosie veroorzaken bij een Corona vaccinatie locatie in Den Helder. Eerder in maart ontplofte een explosief bij een GGD-teststraat in Bovenkarspel. Ook valt te denken aan een poging tot brandstichting bij een testlocatie in Limburg of het ingooien van ruiten bij twee teststraten in december. In november werd bij Beek en Donk een isolatiepost bij een coronasnelteststraat ernstig vernield door zwaar vuurwerk uit onvrede met de coronamaatregelen. En in oktober zijn verwijsborden naar een teststraat in Breda herhaaldelijk vernield of beklad met teksten als 'Covid 19 = hoax'. Incidenten kunnen soms voortkomen uit verveling: zo trokken jongeren op Urk in december meermalen de stekker van een mobiele testlocatie los waardoor er tijdelijk geen licht, warmte en internet was. De GGD-medewerkers die de jongeren aanspraken werden met vuurwerk bekogeld. Op 23 januari werd een teststraat op Urk in brand gestoken tijdens ongeregelde heden. Toen de NOS de volgende dag opnames maakte van de uitgebrande teststraat werd een beveiliging van de NOS met pepperspray in zijn gezicht gespoten.

Onderstroom beperkt in omvang, maar radicaal en vasthoudend

De bonte en diverse groep van mensen die zich expliciet en soms fel uitspreken tegen het gevoerde coronabeleid staat tegenover een grote, veelal zwijgende meerderheid van mensen die het beleid steunen. Zij proberen deze meerderheid en de overheid te bewegen om een andere koers te gaan varen omdat zij de risico's van COVID-19 anders inschatten, maatregelen disproportioneel vinden of vanuit een meer complotgerichte aversie tegen 'de elite'. Deze kritische groep uit zich doorgaans online. Het discours van systematisch wantrouwen jegens de overheid en kennisproducerende instituties klinkt door in veel sociale mediagroepen en in complotconstructies. De soms felle online uitlatingen moeten niet verward worden met concrete bedreigingen, maar dit kan op termijn wel degelijk risico's opleveren voor de sociale stabiliteit: enerzijds kunnen radicale uitingen gemeengoed worden en kan polarisatie toenemen, anderzijds kunnen parallelle werkelijkheden ontstaan waarbij de meest rudimentaire zaken tot onenigheid kunnen leiden, wanneer feiten structureel worden betwist en een gemeenschappelijke werkelijkheidsbeleving onder druk komt te staan.⁸ In beide gevallen is de afname van het vertrouwen in de democratische rechtsorde – en daarmee een voedingsbodem voor extremisme – een mogelijk gevolg.

De manifestaties in de fysieke ruimte zijn beperkter dan online, maar wel vasthoudend. Vreedzame demonstraties kunnen snel grimmiger worden en zich bijvoorbeeld richten tegen ordehandhavers en journalisten. Daarbij hebben protestacties een aanzuigende werking op militante personen en groepen, zoals hooligans en de radicale onderstroom. De aanhoudende protestacties en de felle (online) overheidskritiek bieden een permissieve context, waaruit personen, groepen en gelegenheidscoalities de legitimatie kunnen putten voor het bespreken of plegen van meer vergaande acties.

Het gevaar bestaat dat de groep (radicale) actievoerders in een isolement belandt, wanneer de meerderheid niet te vermurwen blijkt en de besluitvorming rond de maatregelen niet beïnvloed wordt. De mobilisatiekracht van

8 Zie bijvoorbeeld: Russel Muirhead en Nancy L. Rosenblum, *A Lot of People Are Saying. The New Conspiracism and the Assault on Democracy* (Princeton 2019).

enkele gekende actiegroepen lijkt mede door versplintering naar andere groepen af te nemen, terwijl ook de onderlinge solidariteit tussen verschillende actievoerders enigszins lijkt af te brokkelen. Ook het gemakkelijk wegzetten van de actievoerders door de meerderheid zonder oog te hebben voor onderliggende grieven, kan isolatie in de hand werken. De tegenstanders van de coronamaatregelen worden op hun beurt aangesproken door mensen die zich ergeren aan coronarelativisten en –ontkenners; ook dit leidt soms tot intimidatie en bedreigingen. Een isolement kan bijdragen aan een versterkt wij-zij-denken, ontvankelijkheid voor complotdenken en aan de radicalisering van kleine groepjes of eenlingen. Het Landelijk Steunpunt Extremisme signaleert dat het aantal meldingen over mensen met radicale denkbeelden sinds de start van de pandemie is toegenomen.

Het risico van Potentieel Gevaarlijke Eenlingen

Het uitblijven van ernstige geweldsdaaden neemt niet weg dat er een veiligheidsrisico bestaat van personen die tot meer vergaande actie kunnen overgaan, al dan niet als een vorm van vergelding of zelfrealisering. Personen kunnen tot actie overgaan vanuit (een combinatie van) persoonlijke grieven, soms mentale problemen, een fascinatie voor wapens en felle overheidskritiek – versterkt door COVID-19 en de beperkende coronamaatregelen. De NCTV waarschuwde al in de Nationale Contraterrorisme-strategie 2011-2015 voor zogenaamde Potentieel Gevaarlijke Eenlingen (PGE) die vanuit een combinatie van factoren tot geweld kunnen overgaan. Daarbij wordt gewezen op de mogelijkheid van geradicaliseerde eenlingen die vanuit ‘andere dan de traditionele politieke of religieuze motieven’ symbolen van de maatschappij zouden kunnen aanvallen. Specifiek worden alleenhandelende daders genoemd die niet zozeer handelen vanuit een heldere ideologie, maar vanuit systeemhaat of veronderstelde samenzweringstheorieën. Dit kan voortkomen uit de ‘bredere teneur in de Nederlandse samenleving om de overheid of politici verantwoordelijk te houden voor elke vorm van tegenslag’, waarin personen de rechtvaardiging kunnen vinden om zelf het heft in handen te nemen.⁹ Een deel van de personen die bekend staan om bijvoorbeeld hun negatieve fixatie op bepaalde politici, heeft zich in het kader van COVID-19 tegen hen geuit.

⁹ NCTV, *Nationale Contraterrorismestrategie 2011-2015* (april 2011). Zie ook: NCTV, *Nationale Contraterrorismestrategie 2016-2020* (juli 2016).

Tot slot

Deze analyse van de coronaprotesten raakt aan een minderheid van de Nederlandse bevolking. De meeste Nederlanders accepteren de coronamaatregelen en leven ze zo goed en zo kwaad als het gaat na. Hoewel er soms stevige kritiek wordt geleverd op politici, de media en verschillende kennisinstituten bestaat er ook veel steun voor. Deze steun staat recent wel meer onder druk, zoals ook de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen laat zien: aan de ene kant is het aantal zetels van de coalitie toegenomen ten opzichte van 2017, maar aan de andere kant is ook Forum voor Democratie – als meest kritische partij over het coronabeleid – met zetelwinst beloond. Het urgentiegevoel voor de coronamaatregelen lijkt af te nemen. Stabiele kerncijfers zoals opnames op de intensive care of sterfgevallen, (uitzicht op) vaccinaties of ervaren willekeur bij het versoepelen van de maatregelen kan hieraan bijdragen. Dit afnemende urgentiegevoel zorgt in combinatie met de lange duur van de pandemie voor een zekere ‘coronamoeheid’ onder de bevolking. Er gloort al een tijd licht in de tunnel, maar de tunnel is langer en bochtiger dan was gehoopt.

In de beantwoording van de centrale vraag van deze analyse – of de coronaprotesten in Nederland doorwerken naar anti-overheidsextremisme en zo ja, hoe dit extremisme zich manifesteert – komt naar voren dat er tot op heden relatief weinig gedragingen als extremistisch zijn geïdentificeerd. Dat neemt niet weg dat er wel degelijk zorgen bestaan. Door de combinatie van een vasthoudende aanwezigheid van actievoerders in de openbare ruimte en de hoeveelheid zeer kritische, radicale geluiden op sociale media, is een permissieve context ontstaan waaruit personen, groepen en gelegenheidscoalities de legitimatie kunnen putten voor het plegen van buitenwettelijke acties, inclusief geweld. Vanuit een radicale onderstroom leidt fundamenteel wantrouwen jegens de overheid soms tot openbare ordeverstoringen, intimidatie, bedreigingen of vernielingen. Bovendien is het gevaar onvoorspelbaar: er gaat een veiligheidsrisico uit van potentieel gevaarlijke eenlingen, die vanuit een combinatie van deze permissieve context, andere grieven en persoonlijke problemen tot actie kunnen overgaan.

Er bestaat een diversiteit aan uitingen en aan motivaties achter de coronaprotesten. Het ongenoegen komt in Nederland in beperkte mate vanuit een politiek-ideologische motivatie. Het gaat voornamelijk om

mensen en beroepsgroepen die zich verzetten tegen (onderdelen van) het overheidsbeleid. Daarnaast is er een kleinere groep die zich verzet tegen wat zij als 'de elite' beschouwen, zonder dat er harde scheidslijnen bestaan tussen verschillende motieven of actiegroepen. Ook komen mensen in actie uit persoonlijke grieven of problemen. Ten aanzien van de uitingen bestaat er een wezenlijke kloof tussen de online vloedgolf van haat, *shitposting* en gewelddadige taal enerzijds en de daadwerkelijke, fysieke manifestaties anderzijds. Het ongenoegen manifesteert zich vooral online, waarbij sociale media een middel zijn om onvrede en woede te ventileren. Het gemeengoed worden van radicale uitlatingen en het zaaien van systematisch wantrouwen kan op termijn de legitimiteit van politiek, bestuur en handhaving schaden. Dit levert potentiële risico's op voor de sociale stabiliteit en de democratische rechtsorde.

Behalve de radicale onderstroom en online uitingen bestaat er een diverse en vasthoudende bovenlaag met hoofdzakelijk gevolgen voor de openbare orde. Dit onderscheid is niet absoluut en er bestaat een wisselwerking tussen beide kanten. Daarbij valt op dat er wat betreft openbare ordeverstoringen sprake is van een trendbreuk. De vasthoudendheid, intensiteit en verharding van de protesten wijken in deze periode af van de voorgaande decennia. De disruptieve werking van COVID-19 en de maatregelen daartegen is dan ook ongekend. Verharding vindt op meerdere manieren plaats. Zo krijgen protesten grimmige trekken wanneer de radicale online uitingen en complotconstructies doorklinken, of kunnen vreedzaam bedoelde protestacties een aanzuigende werking hebben op meer militante personen en groepen. Protesten lijken steeds vaker door relzoekers te worden aangegrepen ter 'legitimering' om te tellen.

Mogelijke risico's op (langere) termijn:

- Verbreding en verdieping van polarisatie;
- Toename van (een voedingsbodem voor) radicalisering en extremisme;
- Toename van vermenging radicale personen en hooligans;
- Toename van buitenwettelijke acties, openbare ordeverstoringen en bedreigingen van onder andere politici, (wets)handhavers en journalisten;
- Acties van eenlingen of 'zelfontbranders';
- Uitputting van de politiecapaciteit door aanhoudende openbare ordeproblematiek;
- De mogelijkheid van ongewenste buitenlandse inmenging (OBI), bijvoorbeeld in de vorm van desinformatie of (pogingen tot) het destabiliseren samenleving;
- Afbreuk van het vertrouwen in de overheid, het democratisch proces en de rechtsorde.

'Trigger events' die ongenoegen kunnen versnellen of verdiepen:

- Een nieuwe golf van coronabesmettingen c.q. invoering (of nalaten) van nieuwe of strengere overheidsmaatregelen daartegen;
- Achteraf geconstateerde (ernstige) bijwerkingen van een vaccin of medicijn tegen COVID-19;
- Ontwikkelingen op het gebied van COVID-19 in andere landen;
- Beleidsmaatregelen die raken aan bepaalde belangengroepen;
- Een economische crisis;
- De Kabinetsformatie;
- (Onvoorziene) geopolitieke ontwikkelingen;
- (Onvoorziene) gebeurtenissen met grote maatschappelijke impact, zoals een aanslag of groot veiligheidsincident.

Bijlage 1: Anti-overheid vanuit drie motieven

Een lange crisisperiode waarin de overheid een leidende rol speelt roept (maatschappelijk) ongenoegen op, dat in sommige gevallen overslaat naar anti-overheidsextremisme. Dat ongenoegen is geenszins eenduidig. Het fenomeen kan worden verdeeld in drie categorieën of onderliggende motivaties, hoewel dit onderscheid vooral indicatief is; de hierna geschetste kaders zijn geenszins absoluut. Personen die zich vanwege een bepaalde motivatie uitspreken tegen de overheid kunnen later vanuit een andere motivatie handelen. Ook ageren mensen vanuit (een combinatie van) persoonlijke grieven, mentale problemen of verveling. De categorieën zijn als volgt:

Politiek-ideologisch

Verschiedende politieke ideologieën richten zich tegen de overheid of democratische procedures. Zo is er het extreemlinkse anarchisme, dat elke vorm van centraal gezag afwijst, en het extreemrechtse accelerationisme, dat vanuit onrust een rassenoorlog wil veroorzaken waarmee de democratie door een witte etnostaat vervangen kan worden. In vergelijking met landen als Duitsland spelen extreemrechtse groepen een slechts beperkte rol van betekenis bij het Nederlandse ongenoegen. Vanuit een gedeelde afkeer van 'de elite' wordt aansluiting gezocht en duiken gekende extreemrechtse groepen op bij protesten, bijvoorbeeld met vlagvertoon op het Amsterdamse Museumplein op 17 januari 2021. Ze zijn echter te marginaal en gefragmenteerd om een zware stempel te kunnen drukken. Extreemlinkse personen en groepen koppelen COVID-19 weliswaar aan eigen thema's om hun gedachtegoed te propaganderen en om te bepleiten dat de crisis het falen van het huidige politieke systeem blootlegt, maar keren zich doorgaans af van de coronaprotesten.

Tegen specifiek overheidsbeleid

Bepaalde groepen burgers en beroepsgroepen verzetten zich tegen (onderdelen van) specifiek overheidsbeleid omtrent COVID-19. Dat verzet krijgt een stimulans door veranderingen in het beleid, bijvoorbeeld door nieuwe kennis en inzichten over het virus of door nieuwe ontwikkelingen. Al langer is burgerprotest zichtbaar rondom overheidsbeleid dat raakt aan

bijvoorbeeld het klimaat, stikstof of de aanleg van windmolens. In dergelijke gevallen voelen burgers en beroepsgroepen zich soms onevenredig of onnodig hard benadeeld door beleidskeuzes. Vanuit gevoelens van onrechtvaardigheid of machteloosheid kunnen ze zich gedwongen voelen om in actie te komen, bijvoorbeeld via (felle) uitlatingen op sociale media of diverse protestvormen in de fysieke ruimte. Te denken valt aan de herhaaldelijke boerenprotesten vanaf 2019, maar ook aan ondernemers die hun nering zien stokken wegens COVID-19 en de genomen maatregelen. Het aanspreken van de overheid en instituties toont dat ze het vertrouwen in het democratisch systeem doorgaans geenszins kwijt zijn.

Tegen 'de elite'

De derde categorie is een kleine, maar zeer diverse en amorfe groep mensen die zich in het algemeen verzet tegen een moeilijk te definiëren groep die zij als 'de elite' beschouwen. Ze koesteren een sterk wantrouwen tegen de politiek en kennis-producerende instituties als de media, wetenschap en deskundigen. Daarmee richten zij zich dus niet tegen specifiek overheidsbeleid, maar tegen alles wat zij als deel van de bestuurlijke elite ervaren. Op dit thema proberen ook extreemrechtse personen en groepen aan te sluiten. Binnen deze categorie bestaat een grote gevoeligheid voor complotdenken, desinformatie en misinformatie. Bij de coronaprotesten klinken complotconstructies door via spandoeken of (intimiderende) leuzen; meer concreet werd in april en mei jongstleden aangemoedigd om zendmasten in brand te steken omdat deze COVID-19 zouden helpen verspreiden.

Bijlage 2: De rol van complotdenken

Met name onder personen die de overheid, politiek en instituties al langer wantrouwen bestaat ruimte voor complotdenken, desinformatie en misinformatie. Bijvoorbeeld over de oorsprong van COVID-19, vaccinaties, 5G, vermeende pedofielen-netwerken of ‘de elite’ in het algemeen. Complotconstructies worden begrepen als een verklaring voor een onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijke situatie of ontwikkeling, door dit voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen.¹⁰ Met andere woorden, complotconstructies richten zich vaak tegen een groep mensen die wordt gezien als de vijand of de heimelijke verantwoordelijken achter een specifieke dreiging zoals COVID-19. Het zijn voornamelijk sociale kritieken die het ethos en de legitimiteit van zulke instituties betwisten. Mede door het wegvallen van zingevende kaders van religie, ideologie of wetenschap, kunnen complotconstructies orde en structuur bieden in een ogenschijnlijk chaotische wereld. Ze helpen complexe gebeurtenissen verklaren en duiden. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs problematisch te zijn. Als uiting van ongenoegen kunnen complotconstructies inzicht bieden in het functioneren van de politiek, media of wetenschap.¹¹

Complotdenken is echter niet alleen een uitdrukking van wantrouwen, maar ook een aanjager van polarisatie, verharding en radicalisering. Complotconstructies bieden een discursieve vrijplaats waar een ratjetoe aan politieke grieven, verlangens en eisen samenkomen en verbonden worden. Met name via sociale media kunnen mensen gemakkelijk hun persoonlijk of gemeenschappelijk ongenoegen binnen complotconstructies plaatsen, om zo een passende verklaring te distilleren. Sinds de uitbraak van COVID-19 verwijzen groepen die zich in eerste instantie tegen het overheidsbeleid keerden met name online eveneens naar complotconstructies van bijvoorbeeld QAnon. Andersom is het Nederlandse coronabeleid een prominent thema binnen de

10 Jelle van Buuren, ‘Doelwit Den Haag? Complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014’ (proefschrift Universiteit Leiden 2016).

11 Jaron Harambam, ‘De waarheid op losse schroeven. Complotdenken in een tijd van epistemische instabiliteit’ (proefschrift Erasmus Universiteit 2017).

Nederlandse online QAnon-beweging. Deze aansluiting kan polarisatie verdiepen en radicalisering in de hand werken door het uitvergroten van wij-zij-denken, het aanwijzen van vijanden, de delegitimering van gematigde opvattingen door ze te presenteren als onderdeel van een complot en het rechtvaardigen van geweld.

Wel moet worden opgemerkt dat complotdenken en maatschappelijk ongenoegen op zichzelf zelden leiden tot extremistisch geweld. Onderzoek laat zien dat wanneer er een relatie bestaat tussen zulk geweld en complotconstructies, dit voornamelijk komt door een combinatie met andere grieven, persoonlijke problemen, soms mentale problemen en contextfactoren. Complotconstructies lenen zich goed voor de invoeging van persoonlijke grieven en geven ruimte aan personen met mentale problemen.¹² Op termijn kan complotdenken risico's opleveren voor de democratische rechtsorde: het systematisch wantrouwen van de overheid, instituties, media of wetenschap kan leiden tot het ontstaan van een parallelle werkelijkheidsbeleving, onenigheid over rudimentaire zaken en het wegvallen van de basis voor politieke, wetenschappelijke of maatschappelijke discussies.¹³ De feiten voor de een verworden dan tot fabels voor de ander.

12 Van Buuren, 'Doelwit Den Haag?'.

13 Muirhead en Rosenblum, *A Lot of People Are Saying*.

Bijlage 3: De rol van sociale media

Het vertrouwen in de politiek en traditionele media in Nederland is onverminderd hoog en de lezersaantallen van en het vertrouwen in traditionele media zijn tijdens de coronapandemie toegenomen. Tegelijkertijd werken sociale media als een blaasbalg voor de coronaprotesten. De meeste uitingen van (maatschappelijk) ongenoegen, anti-overheids-sentimenten en complotdenken vinden online plaats, waar sociale media een middel zijn om onvrede en woede te ventileren en om in contact komen met gelijkgestemden.¹⁴ Vanuit gedeelde gevoelens van ongenoegen, onrechtvaardigheid of woede is een diverse groep ontstaan van bedrijvige en zich bedreigd voelende burgers. Dat draagt niet alleen het risico met zich mee dat men in contact komt met desinformatie, misinformatie en opruiende uitlatingen, maar ook dat er echokamers ontstaan waarbinnen geen ruimte bestaat voor andersdenkenden en verharding mogelijk is. Ingrijpende gebeurtenissen als COVID-19 werken als katalysator voor het ontstaan van zulke besloten online gemeenschappen en bieden de ruimte aan de circulatie van complotconstructies aldaar. Sinds de uitbraak van COVID-19 verplaatsen complotten zich vele malen sneller van de uithoeken van het internet naar de mainstream dan voorheen. Sociale mediaplatforms fungeren als een fuik voor wantrouwen, waardoor men via algoritmes en gesprekken met gelijkgestemden in een wereld vol complotten kan belanden. Inmiddels hebben Facebook en Twitter ook in Nederland aan QAnon-gerelateerde accounts en pagina's verwijderd.

Hoewel sociale media gelijkgestemden samenbrengt en een podium bieden aan (felle) uitlatingen van ongenoegen en woede, werken ze tevens als een rem voor manifestaties in de publieke ruimte. Sociale media zijn vrijblijvend en vluchtig; met een online uitlaatklep is geen concrete actie meer nodig om het gevoel te delen kritisch en politiek relevant te zijn. Online geventileerd ongenoegen of woede over een bepaalde gebeurtenis werkt zelfbevestigend, lucht op en schept een onderlinge band. Daardoor bestaat er slechts geringe noodzaak om het digitale domein in te wisselen voor de fysieke wereld – dit zou juist tot deceptie kunnen leiden omdat de bevestiging daar niet vanzelfsprekend is.

14 Van Buuren, 'Doelwit Den Haag?'.

Zoals ook deze analyse toont, bestaat er een grote discrepantie tussen het online sentiment jegens de overheid en de daadwerkelijke acties in de fysieke ruimte. Waar online anti-overheidskanalen soms tienduizenden volgers hebben, brengen offline manifestaties tegen de coronamaatregelen beduidend minder mensen op de been. Concrete aanknopingspunten om een sociale en politieke strijd te organiseren, een eenduidige ideologische richting, een visie op de gewenste samenleving, strategie en tactiek ontbreken veelal bij maatschappelijk ongenoegen en complotdenken. Wel dragen uitlatingen op sociale media bij aan de permissieve context voor (het bespreken van) buitenwettelijke of gewelddadige acties: iedereen kan politieke haatberichten plaatsen en iedereen kan daar kennis van nemen of door worden geïnspireerd.

Uitgave

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding
en Veiligheid (NCTV)
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
070 751 5050

Meer informatie

www.nctv.nl
info@nctv.minjenv.nl
[@nctv_nl](https://twitter.com/nctv_nl)

april 2021